

Jerzy
JAROWIECKI

Oskar Stanisław Czarnik
**W drodze do utraconej Itaki.
Prasa, książki i czytelnictwo
na szlaku Samodzielnej Brygady
Strzelców Karpackich (1940–1942)
oraz Armii Polskiej na Wschodzie
i 2. Korpusu (1941–1946)**

Warszawa, Biblioteka Narodowa 2012,
ss. 516+100.

Oskar Stanisław Czarnik

On the Way to the Lost Ithaca: The Press, Books and Reading Rates on the Combat Trail of the Polish Independent Carpathian Brigade (1940–1942), the Polish Army in the East and Polish 2nd Corps (1941–1946)

Nieczęsto się zdarza, że na rynku książki pojawiają się dzieła o fundamentalnym znaczeniu, wzbogacające wiedzę czytelników o wydarzeniach tak wiele znaczących dla poczucia narodowej tożsamości jej nieprzerwanego — mimo kataklizmu wojny — trwania. Taką jest niewątpliwie książka O.S. Czarnika, przedstawiająca historię tysięcy Polaków, których wydarzenia wojenne zmusiły do opuszczenia kraju po klęsce wrześniowej w 1939 roku. Myślmy tu o tysiącach żołnierzy Wojska Polskiego, setkach tysięcy deportowanych do przymusowych prac w Trzeciej Rzeszy oraz wywiezionych na zesłanie przez okupanta radzieckiego w głąb ZSRR, których późniejsze okoliczności rzuciły na szlaki wojennej, frontowej wędrówki. Na szlakach tych znaleźli się jeńcy wojenni, obywatele II Rzeczypospolitej, którzy wcieleni zostali do służby w formacjach militarnych hitlerowskich Niemiec, byli więźniowie sowieckich obozów, którzy znaleźli się w formacjach wojska polskiego utworzonych na terenie ZSRR; rozmaite były drogi mające doprowadzić ich do wolnego kraju. Autor trafnie odnotował, że owe tysiące ludzi „w imię zwycięskiego powrotu do ojczyzny walczyły na frontach, u boku zachodnich aliantów, z myślą o powrocie do kraju, tysiące ludzi na różnych szlakach podejmowało działalność organizacyjną, samopomocową, religijną, oświatową, naukową, artystyczną, literacką” (s. 13).

Recenzowana książka budzi wysokie uznanie dla twórczego, żmudnego wysiłku badawczego Autora, który swoje ustalenia i wyniki kwerend zaprezentował po raz

pierwszy w 1989 roku artykułem *Wielkie szlaki wychodźstwa*¹. Kolejne wyniki przedstawił w rozprawie *Życie kulturalne Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich 1940–1942*². Były później dalsze rozprawy potwierdzające stałe zainteresowania badawcze O.S. Czarnika (np. *Czasopismo „Polska” w ZSRR (1941–1943). Trudna praca na osamotnionym posterunku*³, *Wydawnictwa wychodźców polskich na Wschodzie w okresie drugiej wojny światowej*⁴. Wymieniam te artykuły, by pokazać drogę do napisania recenzowanej książki. Dobrze się stało, że Autor po kilkuletniej przerwie powrócił do badań poświęconych działalności wydawniczej i kulturalnej na wychodźstwie. Zapewne to też zasługa Biblioteki Narodowej, Centralnej Biblioteki Wojskowej i Instytutu Badań Literackich, czego Autor nie ukrywa, poświęcając tym instytucjom i ich Pracownikom wiele wyrazów wdzięczności, któż bowiem z badaczy nie korzystał z ich wiedzy i pomocnej życzliwości.

Recenzowana książki liczy 516 stron tekstu oraz zawiera 100 ilustracji. Jest bardzo dobrze udokumentowana. Tekst podstawowy mieści się na 440 stronach, opatrzone zostały 818 przypisami różnego rodzaju (źródła archiwalne, literatura przedmiotu, artykuły prasowe), często zawierających kilka przywoływanych materiałów i stąd wysoka sprawdzalność i wiarygodność przekazu oraz wyrażanych ocen. Na bibliografię załącznikową przeznaczono 20 stron. Obejmuje dokumenty archiwalne (ze zbiorów Biblioteki Narodowej, Biblioteki Polskiej w Londynie oraz zbiorów własnych autora), bibliografie, katalogi biblioteczne, leksykony, opracowania z zakresu historii, historii literatury, bibliografii, wiedzy o prasie. W wykazie tym znalazły się też roczniki 63 czasopism wydawanych poza Polską oraz 14 w Polsce. Stwierdzono, że pozycje zawarte w bibliografii występują w przypisach, co wskazuje na erudycję Autora, na doskonale zorganizowany warsztat badawczy. Potwierdzają to uwidocznione w aneksach materiały: *Wykaz czasopism wydawanych na Szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)* oraz *Wykaz czasopism polskich wydawanych w Libanie 1947–1950*. Wykazy te cieszą historyków prasy, poszerzają znacznie ich wiedzę, zaś bibliologów kontentują zestawienia danych o produkcji książek polskich w Iranie (1942–1946), w Iraku (1943–1945), w Palestynie (1941–1945), w Egipcie (1941–1945), Libanie (1943–1946), we Włoszech (1939–1946), a także

¹ O.S. Czarnik, *Wielkie szlaki wychodźstwa*, [w:] A. Urbański, O.S. Czarnik, *Wydawnictwa polskie 1939–1945: przewodnik po wystawie*, red. J. Kostecki, Warszawa 1989, s. 19–47.

² O.S. Czarnik, *Życie kulturalne Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich 1940–1942*, [w:] *Instytucje — publiczność — sytuacja kultury. Studia z historii czytelnictwa*, pod red. J. Kosteckiego, Warszawa 1997, s. 162–221.

³ O.S. Czarnik, *Czasopismo „Polska” w ZSRR (1941–1943). Trudna praca na osamotnionym posterunku*. „Studia Bibliologiczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego”, Kielce 2008, t. 11, s. 111–117.

⁴ O.S. Czarnik, *Wydawnictwa wychodźców polskich na Wschodzie w okresie drugiej wojny światowej*, „Przegląd Humanistyczny” 2001, nr 3, s. 65–80.

o produkcji i czytelnictwie polskich książek na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu. Jest to ogromny materiał informacyjny, porządkujący dotychczasową skromną wiedzę o wysiłku wydawniczym owych tysięcy wychodźców na drodze do rodzinnych stron, wolnych od najeźdźców. Wielu tej drogi nie skończyło, ale wiedza o ich trudzie zbrojnym i tej działalności, o której niezwykle kompetentnie pisze O.S. Czarnik, pozostanie trwała.

Przy pisaniu książki autor wykorzystał wiele ważnych dzieł, wymienionych wielokrotnie w pracy. Nieczęsto autorzy ujawniają dzieła swych poprzedników, czy zespołu badaczy, z których inspiracji się skorzystało. Cenić za to można Autora.

O wartości merytorycznej książki świadczy jej struktura, poza wstępem całość obejmuje trzy części. Każda z części czytelnie zatytułowana podzielona została na rozdziały i podrozdziały, co ułatwia lekturę przejrzystego i logicznego wykładu Autora, dając jednocześnie podstawę do stwierdzenia dużych kompetencji Autora i jego znajomości tematu.

Cześć pierwsza zatytułowana *Tło historyczne i wiadomości o wydawcach* w dwu rozdziałach przedstawia kolejno charakter, kierunki i przebieg wojennej wędrówki, rozwój prasy polskiej w latach 1939–1940 poza krajem oraz przedstawia zarys ogólnej produkcji polskich książek na obczyźnie w tych latach, by następnie przejść do kwestii bardziej szczegółowych i ukazać wydawców prasy i książek na Wschodzie i we Włoszech, w ZSRR i Palestynie (blisko 100 stron tekstu).

W części drugiej, zatytułowanej *Główne kierunki działalności wydawniczej* w sześciu rozdziałach opisany został system informacyjny i propagandowy rozwijany na obszarach Iranu, Iraku, Palestyny i innych Krajów Bliskiego Wschodu (rozd. III), problemy związane z oświatą cywilną i wojskową, a mianowicie kwestie związane z produkcją i dystrybucją książek (ciekawe zestawienia tabelaryczne), wydawaniem czasopism pedagogicznych, uczniowskich, harcerskich, materiałów szkoleniowych dla wojska (rozd. IV). Znalazły się w tej części ważne rozważania o literaturze pięknej, magazynach powieściowych, czasopismach społeczno-kulturalnych i literackich, a przede wszystkim o pisarzach, twórcach „literatury przebytego cierpienia” (rozd. V). Niezwykle interesujące są rozważania na temat wydawnictw religijnych, nie tylko wyznania rzymskokatolickiego, ale czasopism i książek prawosławnych, protestanckich oraz publikacji wyznawców judaizmu (rozd. VI). Następne dwa rozdziały poświęcono wydawnictwom naukowym (prawo, medycyna, ekonomia), obszerne miejsce zajmują uwagi i oceny wybranych publikacji o charakterze historycznym czy też poświęcone przyszłości wolnej Polski i zadań powojennej emigracji (blisko 350 stron).

Cześć trzecia dzieła nosi tytuł *Zjawiska odbioru oraz przykłady kontynuacji wychodźczej działalności wydawniczej* i obejmuje dwa rozdziały (IX–X). Autor poświęcił swe rozważania czytelnictwu prasy i książek wśród więźniów, zesłańców oraz żołnierzy Armii Polskiej w ZSRR, obiegowi druków w Samodzielnej Bryga-

dzie Strzelców Karpackich (1940–1942), upowszechnianiu czytelnictwa w innych środowiskach polskich na Wschodzie (1940–1945) oraz we Włoszech. Rozważania oparł na dawnych i współczesnych świadectwach dawnego odbioru. Rozdział zamykają dywagacje Autora na temat kontynuacji i dziedzictwa kulturalnego opisywanych środowisk, cywilnych i wojskowych. Poświęcił temu trzy ostatnie podrozdziały książki, których tytuły określają precyzyjnie o czym pisze: *Liban jako kraj ostatniego postoju na wschodnich szlakach wychodźstwa (1946–1950)*; *Pierwsze książki Instytutu Literackiego Jerzego Giedroycia (1946–1947)*; *Wybrane inicjatywy wydawnicze w Wielkiej Brytanii (1947–1950)*.

Książki Oskara Stanisława Czarnika nie można tylko zrecenzować udolnie lub nieudolnie. Jako czytelnik i recenzent nie dysponuję tak bogatym zasobem informacji, jakie są własnością Autora tego ważnego dzieła. Mogłem zweryfikować tylko ich część. I to upoważnia mnie nie tylko do powtórzenia opinii o fundamentalnym charakterze dzieła, ale do rekomendowania jej szerokim kręgom czytelników, nie tylko specjalistom. Autorowi i instytucji wydawniczej gratuluję (nie będę w tym odosobniony) pięknego i mądrego dzieła.